

Balassa Tímea

Művészettörténet MA, I. évf.

A kígyó a görög vallásban

Sámánizmus és népvallás (BMVD-151:17)

2017. 01. 22.

A kígyó morfológiája

Mielőtt a kígyóhoz kapcsolódó jelentésekről és annak előfordulásairól lenne szó a görög vallásban, érdemes szót ejteni az állat fő jellemzőiről.

A hüllők osztályába tartozik, testüket pikkely fedi, végtagjaik az evolúció során visszafejlődtek, így *hason kúszva* változtatják a helyüket. A hidegebb tájaktól eltekintve szinte *a világ minden pontján* fellelhetőek, vízi és szárazföldi formában méretük, színük változatos. Mindenevők, a rugalmas kapcsolatnak köszönhetően a koponya és alsó állkapocs között, akár a természetes zsákmányt is képesek *egészben lenyelni*, erre azért van szükség, mert fogaik nem alkalmasak rágásra. Egyes csoportokban *méregfogak* fejlődnek ki, mely segítségével elpusztítja áldozatát. A nem mérges kígyók testükkel *körbefonják* a zsákmányt, és addig szorítják őket, amíg nem kapnak levegőt. Sajátosságuk még a *kétágú nyelv* melyet tapintásra használnak, de szaglást is nagyban fokozza. Mivel az alsó és felső szemhéjak összenőttek és egy átlátszó hártyát alkotnak a szemeik előtt, *nem pislognak*, tekintetük merev. Szaporodásukat tekintve *tojásrakók*, elevevülők vagy félelevenvülők, a tojásokat kikelésükig őrzik, melegen tartják.

Ezeket a vonásokat figyelembe véve érthető, hogy miért alakult ki oly sok jelentése szinte minden népcsoportnál, és a rájuk jellemző hitvilágban.

A kígyó, mint jelkép

Jelentéskörei¹ szorosan összefügg a skorpióval és a sárkánnyal. Mivel nincs végtagja, szembekerül a többi élőlénnel emellett ezek őskézdeményét, gerincét jeleníti meg. Összetekeredve a világ fenntartója így pedig nő, anya, vulva szimbólum. Ezen kívül utal az állandóság, ciklikus időre, vagy lehet őskáosz, alvilág. Az agy tekervényeit is megidézi, tehát az okosság, jóslás jelképe. Hullámvonalas mozgása képviseli a haladást, időt valamint a hullámzó tengert, folyókat. Órállat. Felemelkedő mozgása, spirál a termékenység, férfiasság jelképe. A botra felcsavarodó kígyó a világtengelyt forgatja. Életteréből fakadóan a vizek ura, de a földelem egyik szimbóluma is. Rejtőzködő életmódja, mérge pedig az alvilág, halál jelképévé tette. Vedlése a megújulás, újjászületés, halhatatlanság szimbólumait jelentik. A zsákmányát egészben lenyelő táplálkozása miatt, hősöket elnyelő-kiokádó szörny. Kozmikus jelentésében a világot körbetekelő és saját farkába harapó kígyó, egyben az idő szimbóluma, az élet-halál folytonosságáé. A világosság-sötétség harcban a nap ellenfele, de a nap hordozója is lehet. Nemző szerepében pozitív, kígyó jelentheti az elkövetkezendő születést. Kettős nyelvét nyíllal társíthatták, vagy nyelvtanító szereppel. Állatöv jelkép is, a téli évvégét jelenti mikor az újjévvel, a sassal harcol.

¹ *Jelképtár*, szerk.: Hoppál-Jankovics-Nagy-Szmadám, Budapest, 1994. 119-121. o.

A kígyó megjelenése az ókori görög mitológiában

A dolgozat témáját leszűkítve, a görög vallásban előforduló kígyókra szeretném fektetni hangsúlyt. Az ókori görög vallás legfőbb forrása a mítoszaiból olvasható ki. „*A legfőbb istenalakokat és a hozzájuk fűződő elbeszélések bizonyos alapformáit a görögök az ősidők homályából hozták magukkal, és ezek birtokában lépék át a régészeti leletek, majd írásosemlékek alapján pontosan megismerhető történeti létük küszöbét [...] a mitológia a görög nép legrégibb történetének is hű tükre, amelyből hozzáértő szem az őstársadalom nem egy döntő fontosságú szakaszát kiolvashatja. Így például a magukat medvétől származtató arkadiaiak vagy a magukat hangyától származtató mürmidónok eredetmondája a kezdetleges törzsszervezetet összetartó totemizmusra enged következtetni.*”² Később ezek a történetek akár akaratlanul (a szájhagyomány útján) vagy tudatosan a költők fantáziája által, tovább gazdagodtak. A történetek, istenek vonási területenként, népcsoportonként más és más.

A következőkben a kígyó alakjának megjelenéseire gyűjtöttem pár példát a görög mitológiából, melyhez Kerényi Károly³ és Csiky Gergely⁴ válogatásait használtam.

Már a világ keletkezéséről szóló történetekben találkozhatunk vele, méghozzá a titánok második nemzetségében. Uranos féltette hatalmát titán gyermekeitől (kyclopsok és százkezü óriások) ezért az alvilágba zárta őket. Anyjuk, Gaia felbőszítette őket apjuk ellen, így Kronos megtámadta apját és megcsönkította férfiasságától. A földre hulló (vagy Gaia méhébe) vércseppekből keletkeztek az Erynnyszek és a Gigasok. A *Gigasok* állatbőrbe öltözött, sziklákat és fatörzseket hajigáló vademberek, vagy csípőtől lefele egy kígyó párt formázó óriások. Az *Erynnyszek* agg istennők, fejüket haj helyett kígyók övezik, bőrük fekete, ruhájuk szürke. Harag- és bosszú szellemet jelentenek, az Éj leányai, ha pedig mégis a Föld szülte őket, akkor Stokos a sötétség volt az apjuk. Nem mindig voltak szárnyasok, ekkor a ragadozó női szellemekre, a Harpyiákra emlékeztettek. Leheletük, kigőzölésük elviselhetetlen, szemükből mérges váladék csorgott. Ugatva közlekedtek, ostort, fáklyát hordoztak, kígyókat tartottak a kezükben. Számukat háromra teszik; neveik: Tisiphone (tisis: megtorlás), Alekto (szüntelen) és Megaera (irigy harag). Szüzek, de a haragos anyát képviselték, ahol megsértettek egy anyát, vagy megöltek ott megjelentek. Az Alvilágban éltek, és kérlelhetetlenül üldözik a bűnösöket, így nagy szerepet játszanak a tragikusoknál: Aiskhylos Orestés történetében üldözik az anyagyilkos Orestést. (Életírója szerint a mítosztól eltérően nagyobb számú fűriákat léptettek fel, fellépésük a színpadon, amint ordítva, vad őrjöngéssel előrohantak, olyan hatással volt a közönségre, hogy több asszony rémületében magzatot vesztett, a gyermekek szörnyet haltak, ezért a hatóság rendeletére tizenötre csökkentették a fűriák számát.) De igazságos lények voltak. A Tartarosban (az alvilág legmélyebb pontján) szenvedtek a gonosztevők, ahol az Erynnyszek kígyókorbácsokkal verték őket. A Tartaros olyan mélyen volt, hogy egy üllő 9 éjjel és 9 napig esett lefelé és a tizediken érte el. Ércfal vette körbe, az erődítmény nyakára háromszorosan tekeredett az éjszaka.

A főistenek közül, *Pallasz Athéné* sok jelképének egyike a kígyó, mint az okosság jelképe, pajzsán a Medúza feje látható.

² Trencsényi-Waldapfel Imre: Görög regék és mondák, 2009., 356. o.

³ Kerényi Károly: Görög mitológia, Szeged, 1997.

⁴ Csiky Gergely: Görög-római mitológia, Budapest, 1911.

Hermész szintén számos attribútumának egyike a kígyóval átfont (szárnyas) bot, mint a *Psychopompos* jelképét. Ez arra utal, hogy az alvilági isteneknek szintén hírnöke volt és ő vezette a *Styx* folyóig az elhunytak árnyait.

A másodrangú istenek közé tartozik *Asklepios*, aki az orvostudományban jeleskedett, jelvénye egy bot, melyre kígyó fonódik, mint az okosság jelképe. Egyik lánya *Hygeia*, az egészség istennője, fiatal lány, aki egy teste köré tekeredő, vagy kezében tartott kígyót csészéből itat.

A Hesperidák szomszédságában, a legszélső nyugaton, az Éj határán laktak a *Gorgók*, az ókor legiszonyúbb rémalakjai. Három testvér, *Stheno*, *Euryale* és *Medusa*. Kezdetben rendkívül szépek voltak, de az istenek büntetésül hiúságukért rúttá változtatták őket. Hajszálaik kígyók voltak, fejüket sárkánypikkely fedte, nagy, hegyes fogak meredeztek szájukból és fejükön szárnyak nőttek. Aki rájuk tekintett, rémületében kövé dermedt. *Medusa* volt egyedül halandó, szép, mint anyja Kétó a tengeri szörny, de az *Erynnysek*hez hasonlított. *Perszeusz* *Athéné* támogatta a legyőzésében, ő árulta el, hogy ne nézzen arcukba, csak tükörképen, a pajzsán. Miután levágta a fejét, nyakából *Pegasos* szökkent elő. Ettől fogva viselte *Athéné* a maszkszerű gorgófőt, a *Gorgoneiont*.

Apollón kígyója *Pythón*, róla nevezték *Pythianak* a papnőt, aki *Delphoiban* az isten jóslatait közvetítette. Több ábrázoláson látni, hogyan él *Pythón* barátságosan Apollón mellett, és oltalmazza az *Omphalost*, a szent köldök-követ és a föld középpontját, mely ott volt az isten templomában. Összetéveszthető *Delphynével*, aki nőnemű és vele küzdött meg először Apollón.

A hősök között *Héraklés* első hőstette kígyókkal kapcsolatos. Amikor testvérével bölcsőjében feküdt, *Hera* két hatalmas kígyót küldött rá; de *Hérakles* kiugrott a bölcsőből és megfojtotta őket, majd mosolyogva mutatta nevelő atyjának, aki a segélykiáltásra fegyveresen sietett segítségére.

A *trójai mondakör*, háború részében olvashatunk egy jóslatot, miszerint, amikor a parton nagy áldozatokat mutattak be, az oltár alól kígyó csúszott elő, felmászott az ott álló platán fára és egy fészekben a madarat nyolc kicsinyével együtt felfalta. *Kalchas* jós, a hadsereg főpapja, ebből a jelből megjövendölte, hogy az ostrom kilenc évig fog tartani és Tróját a tizedik évben veszik be.

Szintén itt olvashatjuk *Laokoon* történetét. Trójai főpap, aki megpróbálta megakadályozni a fa ló, *Odüsszeusz* cselét beengedni a városba, melyben a katonák bújtak. Két fiával áldozatot mutatott be a tengerparton *Poseidonnak*, amikor két óriási tengeri kígyó jött elő, megragadta *Laokoont* és két fiát, körül csavarva testüket, halálra marcangolta őket. Ez az istenek büntetésének látszott a fa ló megsértéséért, ami meggyőzte a trójaiakat és a falovat bevitték városukba. Egy másik történet szerint Apollón haragja sújtott le rá, mivel korábban az ő szentélyében hódolt feleségével a szerelemnek és nemzette fiait.

Ekhidna egy férfias óriás, aki sem halandóhoz sem istenhez nem hasonlított. Szép arcú, szárnyas, ifjú nő a másik fele rettenetes, gyorsan mozgó, az isteni föld üregeiben mindent nyomban, nyersen felfaló óriáskígyó. Barlangja egy szikla alatt volt, férje *Typhóeus* akitől számtalan szörnyet szült. *Typhóeus* vagy *Typhón* anyja *Gaia*, apja *Tartaros*. Csípőig ember, magasabb volt a hegyeknél, feje a csillagokba ütközött, egyik karja napnyugatig, a másik napkeletig ért, vállai között száz kígyófej nőtt ki. csípőtől lefele két összefonódó óriáskígyó, melyek felnyúltak a fejéig és sziszegő hangot adott. Száz fejének hangját néha megértették az

emberek, de a bika, oroszlán, kutya kígyó hangjait is hallatta. Egész testét szárny borította, fejét és állát szőr borította, szemeiben tűz égett. Tüzes köveket hajigált az ég felé, nyál helyett lobogó lángok fröcsköltek a szájából. Zeus győzte le, az emberek és istenek feletti uralomért folytatott harcban. Hésziódosz szerint az ő gyermekük a háromfejű alvilági kutya, Kerberos és *Orthos* is, aki szintén kutya, de két fején kívül, hét kígyófeje is volt, vagy kígyófarka. *Orthos*, az anyjával nemzette a *Sphinxet*. Ezenkívül a *lernai hydra*, egy sokfejű vízikígyó, aminek a levágott fejei helyére új nőtt és a tűzköpő *Khimaira* is a gyermeke, egy oroszlán, kecske és kígyótestű lény. Ekhnida testvére *Ladón*, a kígyó, aki a Hesperidák kertjében az aranyalmát őrizte. A fekete föld üregeiben tanyázott, vagy az éjszakában, mely napnyugaton kezdődik és átnyúlik messze az Ókeanoson túl.

Az athéniak hagyománya szerint első királyuk *Kekrops* volt, egy földből született őslény, félig ember, félig kígyó. Neve farokviselőt jelent. *Kekrops* nevezte elsőnek a nevén Zeust, ő állította az első kultuszképet Athénének, elsőnek jött rá, hogy nemcsak anya van, hanem apa is, és elsőként vezette be a monogámiát.

A kígyó, mint a rituálé résztvevője vagy tárgya

Végül fontos megemlíteni a *bakchánshnőket* és az általuk végzett rítusokat. *Dionysos* kísérőnői, más elnevezésük a *mainades* (örjögők), a *bakchánsh* elnevezés *Dionysos* másik nevével, *Bakchosszal* áll kapcsolatban, a *bassaris* pedig a *bassareó* (dözsöl) igével. Ezeken kívül még a *thyias* nevet is viselik (a *thyias* jelentése "mámorban lévő"). Az ábrázolások szerint hosszú, pettyes szarvasbőrből készült köntöst és repkénykoszorút viselnek, jellemző testtartásuk a mereven hátravetett fej, kezükből pedig nem hiányozhat a *thyrsos*, amely egy nád-pálcára emlékeztető, repkénnyel körütekert hosszú bot, mely az *aszandkóró* (*narthex*) cserje szárából készült. A hegyébe díszítésként fenyőtobozt tűztek. A *mainasok* önkívületi állapotban, mámoros örjögésben kiáltozva dicsőítik az istent, hajukat és ruhájukat megtépik, és félmeztelenre vetkőzve megfojtott kígyókkal övezik magukat. Mozgásuk inkább rohanás, mint tánc, hangjuk inkább kiáltás, mint ének, melyet fuvolák, sípok és dobok kísérnek. A hegyekben, az erdők mélyén vadállatok vérért isszák, hogy így fogadják magukba az istent. *Thyrsosukkal* képesek a földből és a kövekből tej és mézet fakasztani.

Aby Warburg (1866-1929) tanulmánya a kígyórítusokról (1923)⁵ rendhagyó pont a híres művészettörténész életében. Témáját tekintve nem tartozik szorosan a dolgozathoz, mivel amerikai indiánok szokásaival foglalkozik, azonban rituális táncuk érdekes összevetést kínál a *bakchánshnők* örjögésével. Ez a *moki* indiánok körében zajlik *Walpiban*, a szertartás célja az eső megidézése a jó terméshez. Ez alatt a kígyó nem, mint áldozat, hanem résztvevő jelenik meg, a szertartás alatt foglyul ejtik őket, megmosdatják őket gyógyító erejű vízben. A kígyókat azután egy homokba rajzolt ábrába hajítják, úgy hogy a mozdulattal elsöpörje azt. Ezeken villámok, felhőtorlasz szerepel, így a kígyó beavatottá válik, ő is részese az esőidőzésnek. A többnapos ünnep utolsó napjáig őrzik a kígyókat, ekkor következik a legfontosabb része a szertartásnak. Hárman megközelítik a bokrokat, ahol a főpap kihúz egy kígyót, egy másik festett arcú, rókabundát viselő indián pedig a szájába veszi, a harmadik társuk pedig egy tollas bottal próbálja elterelni a kígyó figyelmét. Amikor az összes kígyót körbe hordozták, végül a síkságon útjukra eresztik őket. A kígyók, mint hírnökök indulnak el a villámokért, zivatarért. Ezzel

⁵ *Előadás a kígyórítusról* in Aby M. Warburg válogatott tanulmányai, szerk.: Széphelyi F. György, Budapest, 1995, 233-251

szemben a bakkhánsnők eksztatikus táncukban, melynek tetőpontjaként darabokra tépték az áldozati állatot, még nem szakítottak a véres áldozattal. Warburg szerint az ezzel való szakítás a megtisztulás eszményét jelenti, és az embernek a kígyóhoz való viszonyulásán lemérhető a hit alakulása, vagyis ahogy a fétishittől a megváltásvallásig jut el.

A gyűjtés korántsem teljes, hiszen ez csak egy töredéke a szerteágazó történetek egy-egy fejezetéből. Csupán egy kísérlet arra, hogy pár példán keresztül betekinthessünk a kígyó szerepére az ókori görög hitvilágban. A dolgozatban nem tértem ki a római, etruszk, egyiptomi vallások különálló és átvett isteneire, lényeire, ezek tárgyalása egy bővebb lélegzetvételű dolgozatot igényelne.

Általánosan a mítoszok forrásaiként használt ókori költők

Homérosz (Kr. e. VIII. sz.): az Iliász és Odüsszeia szerzője

Hésziodosz (Kr.e. VII. sz.): az Istenek születésének szerzője

Aiszkhülosz (Kr. e. 525-456): thébai, trójai mondakör feldolgozása, mitológiai tárgyú tragédiák

Szophoklész (Kr. e. 496-406): thébai, trójai mondakör eseményei

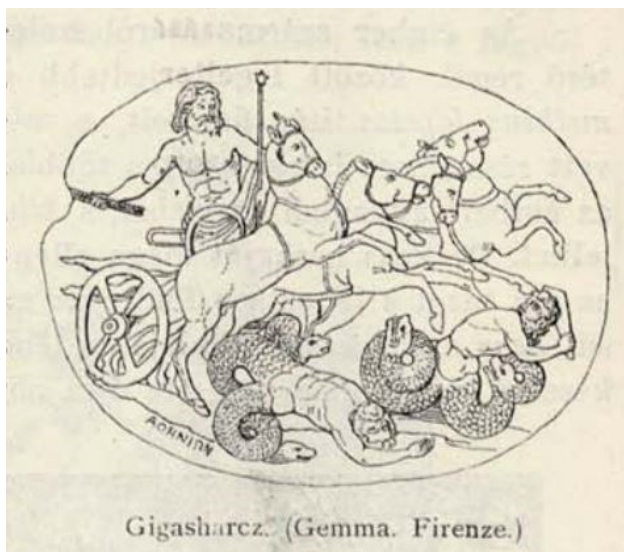
Euripidész (Kr. e. 480-406): tragédiái Héraklészről, Dionüszosról

Vergilius (Kr. e. 70-19): az Aeneis szerzője

Ovidius (Kr. e. 43- Kr. u. 18): az Átváltozások szerzője

Képjegyzék

1. kép: Gigások harca

2. kép: Erynny

3. kép: Pallas Athéné, rajta a Medúza fej (márvány, római másolat, görög eredeti: Kr. e. 4. sz.)

4. kép: Hermész, kezében a kerükheión (római másolat, görög eredeti: Kr. e. 5. sz.)

5. kép: Aszklépiosz, kezében a bot melyre kígyó tekeredik (Kr. u. 2. sz.)

6. kép: Hygeia kezében eteti a kígyót (római másolat, görög eredeti: Kr. u. 1. sz.)

7. kép: Gorgó, (Kr. e. 580. k., oromzat része Artemis templomából, Korfu)

8. kép: Mozaik egy tepidárium padlójáról, (Sousse, Régészeti Múzeum, Tunézia, Kr. u. 2. sz.)

9. kép: Héraklész a kígyóval (római eredeti, Kr. u. 2.)

10. Laokoon szoborcsoport (Kr. e. 1. sz.)

11. kép: Zeus villámot szór Typhónra (fekete alakos víztároló edény, Kr. e. 550 k.)

12. kép: Orthos halottan fekszik Héraklész és Geryon lábainál (vörös alakos ivócsésze, Kr. e. 510-500)

13. kép: Chimera (etruszk bronz szobor, Kr. e. 400 k.)

14. kép: Héraklész, Ioalosz küzd a Lernei hydra ellen (fekete alakos kerámia, etruszk, Kr. e. 525)

15. kép: Kekrops (vörös alakos ivóedény, Kr. e. 440)

16. kép: Táncoló bakkhánszó (márvány oscillum, Kr. u. 1. sz.)

18. kép: Bakkhánstőt ábrázoló fehér alakos tondó egy ivóedényről, Kr. e. 490-480)

Bibliográfia:

Csiky Gergely: *Görög-római mitológia*, Franklin társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1911.

Kerényi Károly: *Görög mitológia*, Szukits Könyvkiadó, Szeged, 1997.

Jelképtár, Szerk.: Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György, Helikon Kiadó, Budapest, 1994.

Előadás a kígyórítusról in Aby M. Warburg válogatott tanulmányai, Szerk.: Széphelyi F. György, Balassi Kiadó–Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1995.

Trencsényi-Waldapfel Imre: *Görög regék és mondák*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 2009.

Képek forrásai:

1. Csiky Gergely: *Görög-római mitológia*, 15. o. digitalizált változat:
<http://mek.oszk.hu/08100/08154/pdf/08154ocr.pdf> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
2. Csiky Gergely: *Görög-római mitológia*, 90. o., digitalizált változat:
<http://mek.oszk.hu/08100/08154/pdf/08154ocr.pdf> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
3. <https://en.wikipedia.org/wiki/Athena> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Hermes> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
5. <http://www.theoi.com/Gallery/S23.1.html> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
6. <https://en.wikipedia.org/wiki/Hygieia> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Artemis,_Corfu (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
8. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sousse_mosaic_Gorgon_03.JPG (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
9. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Herakles_snake_Musei_Capitolini_MC247.jpg (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
10. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Laoko%C3%B3n-csoport> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
11. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zeus_Typhon_Staatliche_Antikensammlungen_596.jpg (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
12. <https://en.wikipedia.org/wiki/Orthrus> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
13. [https://en.wikipedia.org/wiki/Chimera_\(mythology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Chimera_(mythology)) (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
14. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Lernaean_Hydra_Getty_Villa_83.AE.346.jpg (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)
15. <http://www.theoi.com/Gallery/T42.1.html> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)

16. <http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=4375> (utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)

17. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Mainade_Staatliche_Antikensammlungen_2645.jpg
(utolsó lehvás: 2017. 01. 22.)